

**Aportacions al coneixement de
l'Espluga de Francolí en època
medieval, treballs arqueològics al
Capuig (2011)**

Joan Menchon Bes
Imma Mesas Torronteras
Gema Ortega González

Dades històriques sobre el castell de l'Espluga i el Capuig en època medieval

Per fortuna el coneixement que tenim de l'Espluga de Francolí gaudeix d'una sèrie d'estudis que ens proporcionen una àmplia visió des de la Prehistòria fins l'actualitat. I certament el període medieval no és pas una excepció. Ens referim bàsicament als treballs d'A. Altisent (1966, 1974, 1990, 1993), J. Bolòs de forma individual (1995) o amb S. Claramunt (1991), M. Bonet (1985), F. Camino (1926) i especialment A. Carreras (2000), M. Costa (1993), J. Fuguet (1995, 1997, 2008) i J. Roca (2000, 2002).

La primera referència del lloc la trobem en un document suspecte de 1054 on Ramon Berenguer I i Almodis donen Barberà de la Conca en feu a Arnau Pere («*exceptus X cavallerias que ego retineo per mea statica ad ipsa Espluga*»). En el pacte de 1067 entre Ramon Berenguer I de Barcelona i Ermengol IV d'Urgell referent a les terres de Barberà, es defineixen els límits del feu del primer, on s'inclouria el lloc de l'Espluga, tot i que sense citar-la (Carreras 2000 *passim*). Ja apareix el 1076 quan Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II donen Ollers a Adalbert Sendred («*ipsa Espluga de Franculi*»). La donació s'emmarca en la política comtal de reforç dels territoris a les portes de les taifes de Tortosa i Lleida, prèvia a l'expansió definitiva en temps de Ramon Berenguer IV.

Com diu Antoni Carreras seguint Agustí Altisent, el 1079 Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II donen el lloc a Ponç-Hug, fill d'Hug Dalmau de Cervera, qui a més era casat amb Beatriu, vescomtessa de Bas. Una de les condicions era fortificar-lo, per la qual cosa és lògic pensar en un primer castell que podria ser una torre a l'estil de les de Solivella o Santa Coloma de Queralt. La incursió islàmica de 1086 va afectar el procés i l'any següent els Cervera reprenen la colonització associats definitivament a Mir Oromir qui els promet «*ut bene adiuvet ad defendere et a poblare*». Entre 1107-1108, i 1114-1115 la invasió almoràvit va sacsejar la zona de bell nou. A més, la proximitat dels territoris andalusins de Lleida, Tortosa i especialment de l'*hisn* de Siurana va fer que s'hagués d'esperar fins 1153-1154 per consolidar el procés (Carreras 2000, p. 56-74).

Fruit de matrimonis nobiliaris, els títols dels Bas i Besalú passen als Cervera. Dos dels fills de Ponç Hug i Beatriu de Bas van ser els senyors de l'Espluga: Ramon de la Jussana i Ponç de la Sobirana, compartint la jurisdicció. El primer i la seva muller Ponçeta n'eren més vinculats, i hi visqueren llargues temporades, més quan allí tenien el castell. El seu fill Ponç III, marquès de Bas va vendre els seus drets a sa germana Gaia (1183) alhora casada amb Ramon de Torroja, força vinculat al Temple. Els seus fills van morir sense hereu, i sa filla Eliarda es casà amb Ramon de Palau, naixent Simó, que a mitjan segle XIII cedeix els seus drets al Temple d'acord amb el seu testament de 1244. El 1270 és comanador fra Berenguer de Portell.

El 1261 els hospitalers reberen l'Espluga Jussana gràcies a l'herència de Gueraula i Mateua, que eren les filles de Guillem de Guardiola, i darreres senyores del lloc. Aviat nomenaren un comanador, fra Bernat Vives.

La persecució endegada pel rei de França per acabar amb l'orde del Temple, van arribar també al comtat de Barcelona. Així el cinc de desembre de 1307 s'ordenava al batlle i veguer de Montblanc que prenguéss els templers i es fes càrrec de possessions i castells, entre ells el de l'Espluga. Durant un temps el lloc fou administrat pel representant reial fins que el 1317 va anar a mans dels hospitalers. Amb la creació del gran priorat de Catalunya, les dues Esplugues passaren sota el control dels cavallers de Sant Joan de l'Hospital.

El fet que el castell de l'Espluga fos un dels referents de l'orde, on feia llargues estades el comanador Guillem de Guimerà, i on celebrà diferents capítols, comportaria probablement una important embranzida edilícia (Carreras 2000, p. 77-82). Entre 1347 i 1356 s'hi feren obres. Sabem per exemple que l'abat de Poblet va concedir al comanador Pere Arnau de Paretstortes permís per extreure fusta al bosc de Poblet, destinada a les noves construccions.

Cal recordar que Guillem de Guimerà va ser una figura molt influent a la cort de Pere III, qui li va confiar la construcció de diverses fortificacions durant la guerra amb Castella, com les muralles de Lleida, Poblet, Montblanc, Tarragona. És més, el 1377 el va exhortar a tenir fortificats els castells del seu priorat (Carreras 2000, p. 90 i ss, 132-139).

Les dues Esplugues

L'any 1171 els dos Cervera redacten document de concessió de franquícia a tots els menestrals que vulguin habitar l'Espluga. S'iniciava una operació d'atracció de nous pobladors en un territori en fase d'estructuració feudal. La dualitat de senyors comportaria la generació de dos nuclis urbans contigus. L'Espluga Sobirana seria al Capuig, la part més alta, i una mica més avall, l'Espluga Jussana amb el castell.

Tot i que Altisent pensava en un castell de Ponç a l'Espluga Sobirana, és una hipòtesi força improbable entre altres perquè no hi ha rastre diplomàtic ni arqueològic (Altisent 1966).

Tot seguint el que ens indica Antoni Carreras, al llarg del segle XIII les dues Esplugues es van anar aproximant urbanísticament, tot estenent-se cap al sud. A la banda nord, la separació dels dos nuclis restava clara, pel salt de la Font Baixa. Aigües avall era la Jussana i amunt la Sobirana (Carreras 2000, p. 93-99, 101-104, 200-225).

L'Espluga Jussana estaria emmurallada, d'acord amb el que ens diuen les fonts diplomàtiques. S'observa també un creixement urbà al redós del carrer de la Font o de l'Aigua que arribaria fins la plaça de l'Església o carrer de l'Abadia. La muralla sortiria del castell i aniria cap el carrer dels Ametllers, on hi hauria un portal. Passaria cap a la Font Baixa que hi havia el portal de l'Aigua passaria cap a la Sequieta, fins la plaça Canós, ja fora muralla. Aquí hi hauria el portal de Montblanc, altrament conegut com el portal dels Molins

de Poblet. No queda clar si aquesta muralla tancaria també l'església vella ni quina seria la seva relació amb l'Espluga Sobirana (fig. 1).

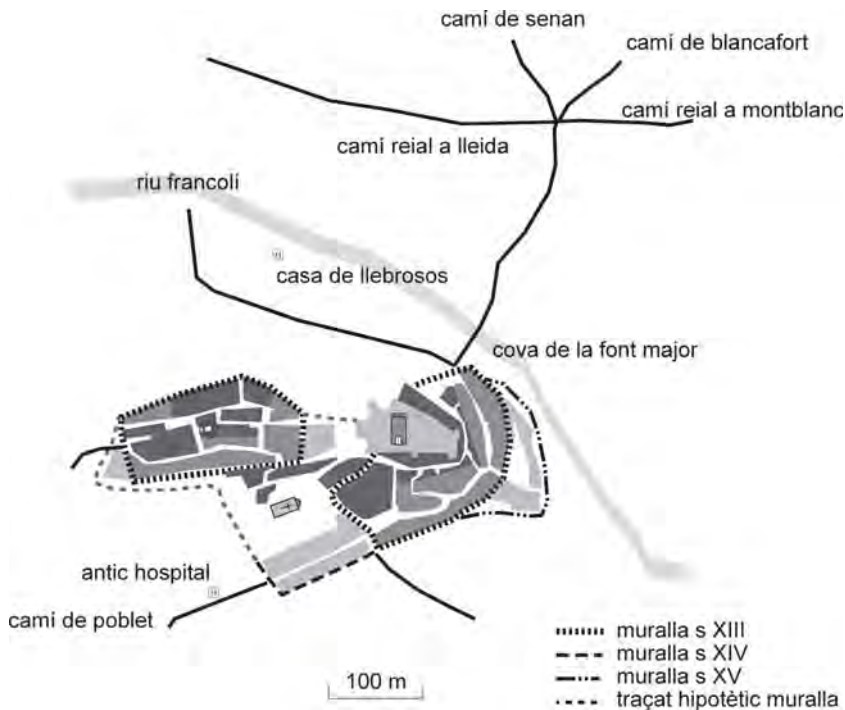

Fig. 1. L'Espluga de Francolí a l'edat mitjana
(base Carreras - Roca 2007, p. 174-175).

Poca cosa es pot dir de l'Espluga Sobirana doncs hi ha molt poca informació, tot indica que a redós de l'església, a la banda sud hi hauria poca densitat d'edificis i hi trobaríem conreus i farraginars. D'allà sortia el camí de Poblet, el carrer de l'Hospital i la seva continuació. A l'Espluga Sobirana hi havia el forn de la vila, i també tindria la seva muralla. Quant a les portes, Carreras suposa una al carrer de les Parres, pel fet d'haver-hi encara les dovelles encastades a la façana d'algunes cases. Des de la segona meitat del segle XII, l'Espluga comptava amb una petita església romànica, situada en el mateix lloc on a meitat del segle XIII seria edificada l'actual temple gòtic de sant Miquel, atès el creixement de la població i la bonança econòmica.

Al llarg dels segles XIV i XV les dues Esplugues van anar convertint-se en un sol poble, cosa que cristal·litzà al segle XVI, quan tenen un règim

municipal unificat i la trama urbana es fon (Carreras 2000 p. 93-99, 101-104, 200-225; Roca 2002, p. 258-267; Carreras, Roca 2007 p. 126-128).

Referències del castell

Del primer castell de l'Espluga Jussana poc o res podem dir, tot i que seria de suposar l'existència d'una fortificació a l'estil de la de Barberà, Santa Coloma de Queralt o la identificada a Solivella: una torre de planta circular (Menchon 2014). El cert és que caldria esperar als Hospitalers per pensar en una important embranzida constructiva.

Per reconstruir la fesomia del castell a nivell gràfic és interessant un dibuix de 1855 publicat al *Butlletí Arqueològic* de 1933 (Sense autor 1933 a i b). El va fer l'oficial militar Joan Novella. Era a l'Espluga per fugir d'una epidèmia de còlera, i va redactar una memòria descriptiva i un seguit de dibuixos, entre ells el del castell. Cal citar també el dibuix d'A. Fatjó, de 1877, que dóna una interessant vista des del nord (fig. 2a i 2b). I no es pot oblidar l'article que Josep Miquel va publicar al número 50 de la revista *El Francolí*, de 30 de juliol de 1923, el que diu F. Camino en les seves «*Noticias Históricas*» al *Memorial de Ingenieros* de 1861 i reeditades al *Butlletí Arqueològic* de 1926, o el volum VI del *Diccionario Madoz* de 1845 (Madoz 1845, p. 579-580; Català 1973, p. 226-236).

Fig. 2a. Dibuix del castell de l'Espluga, fet el 1855 per l'oficial Joan Novella. (Sense autor 1933)

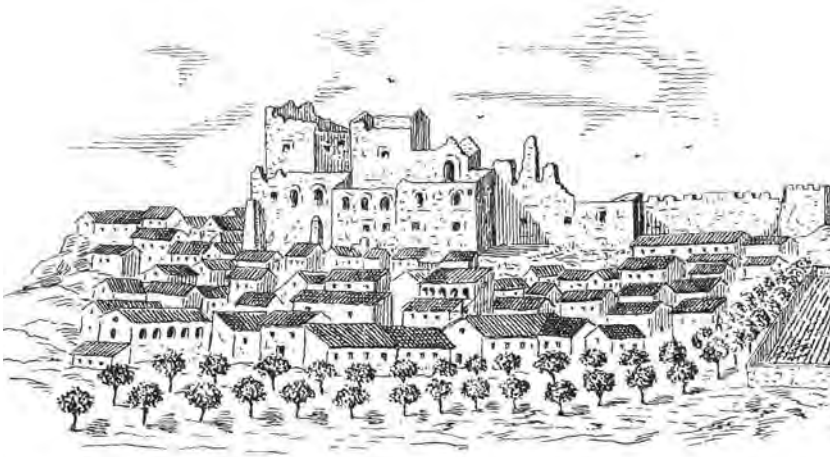

Fig. 2.b, dibuix de 1877 fer per J. Fatjó (Antoni Carreras)

Josep Miquel (1923) ens el descriu així:

«El castell era ample i espaiós, un dels més grans de l'època. Constava de sis torres amples i quadrades, i tenia l'entrada a tramuntana, amb una torre gruixudíssima, la més gran de totes, coneguda i anomenada del Matxo.... Dins l'interior del castell, la gran plaça d'armes que hi havia, tenia una cabuda de 20 cms. de jornal, ço que pot donar idea de la grandiositat de nostra fortalesa. Constava de planta baixa i dos pisos: la planta baixa es componia de l'habitació de l'escarceller, un llarg passadís que conduïa a la botigueta. Església amb son cor i bell oratori; botiga on hi havia els graners; estable, magatzem, cups, una cuina i, a prop d'aquesta, la presó, que era molt gran i tenia dues portes. Sota el pis de l'escarceller, n'hi havia un altre, en el qual, entre varies dependències, n'hi trobem una d'instruments de càstig, com són ceps, argolles, roda punxant, cordes amb pesos, deixuplines i altres...

Entrant per la part de Migjorn, s'hi trobava l'ampla i senyorial escala que conduïa al palau del Comanador: aquest pis era magnífic, amb les sales i cambres molt espaioses. Constava de diversos dormitoris, estudi o biblioteca, cuina, saló de recepcions esplèndid i magníficament abillat, celler anomenat del Palau, i altres dependències amb sos corresponents finestrals i miradors.

El segon pis el formaven una gran sala, cuina, una llarga passarel·la que conduïa a un quartet que donava al carrer dels Ametllers, varis armaris de paret, dormitoris, necessària i altres dependències».

Cal reconèixer que alguns comentaris són exagerats, i no coincideixen amb el que diu Palau i Dulcet, en una descripció potser més objectiva (Palau 1933, p. 129-130):

«El castell era un dels més grans de la Conca, de la Segarra i de les Garrigues. La porta principal s'obria al capdavant del carrer de les Parres, avui Plaça de Sant Miquel.

Encara en resta un pany de mur. La placa d'armes era espaiosa i en les habitacions podien suplojar-se, segons la fantasia popular, 2000 homes. Els Hospitalers hi celebraren Consell en 1406 i 1422. En la capella d'aquest castell hi havia una custòdia de plata daurada que des del segle XV figurava en la processó de Corpus. A l'Arxiu Prioral es conserva un document, on es constata que el 22 d'abril de 1660, es presenta el gran prior de Catalunya al castell de l'Espluga que estava molt enrunat «en lo qual hi ha un pati al entrant sense portal ni portes, i al cap damunt un portal del dit castell gran ab ses portes bones y ab son pany y clau, y al entrant del dia castell un gran pati en lo qual hi ha contra dit portal gran, a mà dreta lo cor de la iglésia de dit castell molt espatllat amb un travol molt dolent, y al costat de dit cor una iglésia cuberta, ab tres peus d'altar, y un siti per lo senyor comanador, la qual està aprofanada, y sobre dita iglésia hi ha una botiga petita sens teulada ni paret, y al costat de dita iglésia un pati anexe ab una torre, la qual servia de presó, y està espatllada, y al costat de dita torre una botiga devall la qual estan les cavalleriças hen cubertes de teulada, y al cap damunt del pati un seller gran cubert ab sos archs de pedra, ab dos cups de pedra, y tornant des de dit seller avall hi ha un pati que toca al mur ab dos moreras, y al costat una cuyna molt gran ab son portal, Al costat de dita cuyna una escala molt ample que munta dalt, y al cap d'aquella una saleta sens travol ni teulada, ab tres archs, y després altra saleta sens cubrir y una cuyna gran ah volta ele bona pedra, y sobre dita cuyna hi ha una torre gran sens sostres, y muntant al recibidor de dita escala gran a mà dreta hi ha quatre cambres, en les quals s'hi pot habitar.

El batlle ostentava l'autoritat per l'orde de l'Hospital, i per Rafael de Cotoner, batlle de Mallorca i Comanador de l'Espluga, el qual exercia tota la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa mer i mig imper, etc.

Actualment d'aquest gran castell resten panys de mur damunt la Font de baix; i en el capuig, hom assenyala els fonaments de la torre de l'homenatge. Entre els carrers ròncecs i costeruts, i amagats entre les cases, encara s'endevinen altres panys de mur. Gran part de les pedres d'aquest castell, serviren per a edificar la nova església».

Sobre les evidències arqueològiques a relacionar amb el castell, Antoni Carreras apunta la localització de restes funeràries a la banda sud, concretament a cal Riudabella: una estela medieval, una làpida a cal Traginer, amb una creu hospitalera, a més de restes humanes. A cal Balanyà també s'ha localitzat un relleu d'un calvari. Tot això pot indicar la localització de la capella castral de Santa Anna. La torre nord, objecte de la intervenció arqueològica de 2011 i

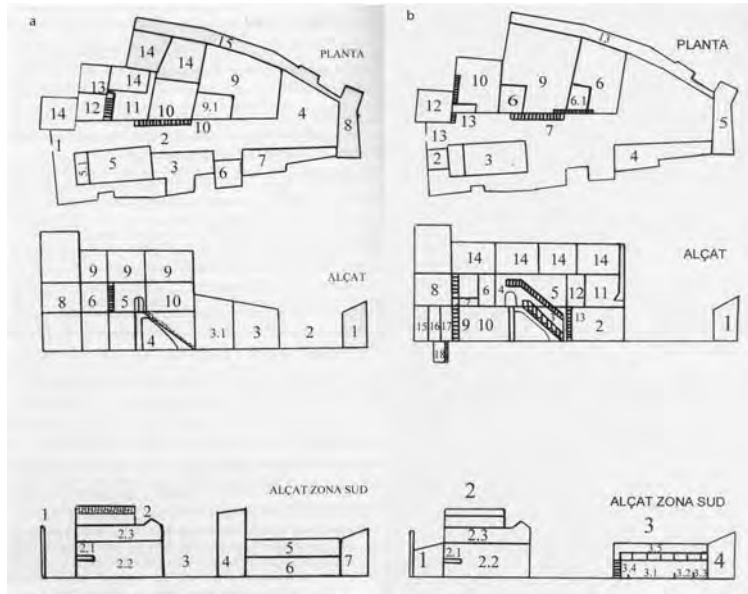

Fig 3. Esquemes del castell de l'Espluga d'acord amb la documentació diplomàtica de 1660 i 1777 (dibuixos de Manel Bonet publicats a Roca 2002, p. 268-271).

a 1660: planta baixa (1 Portal del castell, 2 Pati llarg del castell, 3 Pati entremig de l'església i la torre-presó (cementiri del castell), 4 Pati de les moreres, 5 Església, 5.1 Cor de l'església, 6 Torre presó, 7 Botiga i estables (cavallerisses), 8 Celler, 9 Cuina, 10 Escala gran del castell, 11 «Quarto» o rebedor, 12 «Istància per la que es pujava als... quartos grans», 13 Escala que pujava al segon pis i torre del castell, 14 Cuina de la torre, 15 Gruix de la muralla nord); *alçat de la cara nord* (1 Celler, 2 Pati de les moreres, 3 Cuina, 3.1 Rebot annex a la cuina, 4 Escala, 5 Rebedor, 6 «Istància que puge als quartos grans i torre del castell», 7 Escala que puja als «quartos» grans i torre del castell, 8 Cuina de la torre, 9 «Quartos» grans del segon pis, 10 Quatre «quartos» grans del primer pis); *alçat zona sud* (1 Muralla del portal del castell, 2 Església, 2.1. Cor de l'església, 2.2. Capella, 2.3. Botiga sobre la capella i el cor, 3 Pati annex entre l'església i la torre de la presó espatllada, 4. Torre-presó espatllada, 5 Botiga, 6 ... 7...).

b 1777: planta baixa (1 Portal del castell, 2 Botiga per a grans annexa a l'església, 3 Església i cor, 4 Botiga vella i estables, 5 Celler, 6 Cuina i rebost, 6.1 Rebost, 7 Escala principal del castell, 8 «Quarto» o «recibidor», 9 Escala gran del castell, 10 «Aposento» amb alcova, 11 Solà, 12 «Quarto» de la torre, 13 Escala que va del «quarto» de la torre a la botiga); *alçat de la cara nord* (1 Celler, 2 Botiga dita «lo Palau», 3 Escala principal del castell, 4 «Quarto» o «recibidor», 5 Sala gran, 6 Aposento amb alcova, 7 Solà, 8 «Quarto» de la torre, 9 Escala que va al «quarto» de la torre i a la botiga, 10 Botiga, 11 Cuina, 12 Rebost, 13 Escala que va a la botiga, 14 «Quartos» grans, 15 «Quarto», 16 «Quarto», 17 Presó, 18 Soterrani); *alçat zona sud* (1 Botiga per a grans, 2 Església, 2.1 Cor de l'església, 2.2 Capella, 2.3. Botiga sobre la capella i el cor, 3 Botiga vella i estables, 3.1 Estable gran, 3.2 Estable petit, 3.3 Pallisseta, 3.4 Escala interior d'accés als graners, 3.5 Graners, 4 Celler).

les restes que hi ha a la plaça del Castell o als carrers del sud, ens marquen la fesomia de l'exterior de la fortificació (Carreras 2000, p. 235-237, 245-249).

Entre les obligacions dels habitants hi havia la de reparar els exteriors del castell, mentre que la part interna era a càrrec de la comanda. La capella de Santa Anna tenia tres beneficis, que s'extingiren el 1768. Roca, tot seguint la tesi de llicenciatura inèdita de Manel Bonet, ens diu que el 1522, durant el capítol provincial a l'Espluga s'hi feren obres, probablement les darreres d'importància. El comanador Francesc Castelló va ordenar al procurador Joan Roig contractar Joan Llopis, mestre de cases de l'Espluga Calba. Es va refer la teulada, arranjar la volta del palau i reparar part de la muralla, amb les canonades de pedra picada i la resta de maçoneria. Una de les torres a adobar era precisament la del promotor, fra Francesc. El cost fou de 70 lliures de Barcelona pagadores en tres terminis. Es van executar entre setembre de 1522 i maig de 1523.

En temps de la Guerra dels Segadors (1640-1652) el castell de l'Espluga fou ocupat per tropes franceses. Però el 1651 els castellans van fer-se amb Prades, Siurana i l'Espluga, i van enderrocar parcialment les forteses. Després van usar-lo com a presó.

Segons la visita del gran prior de Catalunya Miquel de Torrelles i Senmenat, el 1660, el castell estava força deteriorat. En base a les visites de 1660 i 1777 es pot deduir la seva estructura. Es formaria per un edifici de planta baixa i dos pisos, amb una gran torre coneguda com la del Matxo. A la planta baixa hi havia cuina i rebost. Al primer pis s'hi anava per una escala de pedra amb barana de fusta i teulada que portaria a un rebedor, al qual donaven una saleta, quatre cambres grans una cuina i una estança.

En base a la visita de 1777 el costat nord o del Palau estava com al segle XVII, i es dedicava als hostes, amb planta baixa i dos pisos, citant-se la torre del Matxo. Al primer pis, cuina i rebost, que abans eren a planta baixa. Allí hi hauria la botiga, amb una pica per a l'oli i una presó. Al costat, dues habitacions i una cuina per a la guàrdia. A final del XVIII hi havia tres cups amb capacitat de 600 càrregues de verema (Roca 2002 p. 211, 215-216, 266-270).

Al primer pis hi havia l'esmentat rebedor que donava a la sala gran, on hi havien abans quatre habitacions, que ara son al segon pis. Al sud hi hauria els graners i l'església. Era un temple d'una sola nau amb porta al nord, on hi havia el pati. A ponent de l'església hi havia el cor. A sobre, una botiga, i un campanaret a ponent del temple.

Els estables eren al costat del celler, separant-se per un pati que podria ser el fossar. Es formaven per planta baixa i pis. Als baixos, dos estables i una pallisseta pel farratge. Una escala de pedra duia al pis, i feia de graner amb tres compartiments. A l'est hi havia el celler i a l'oest el portal d'entrada, al costat de la torre del Matxo. Roca publica sengles croquis de les dependències del castell en base a la documentació de 1660 i 1777. Queda clara l'estructura del castell amb muralla exterior, porta oberta a l'oest, pati interior i la clàssica

distribució en tres pisos, amb residència a la planta primera mentre que la baixa es dedicava a les tasques agrícoles, quadres, magatzems etc.

El 1807 el castell estava força malmès, tot i que encara conservava dependències en ús. Una era l'habitació del comanador, la cambra del col·lector o arrendatari i la presó amb l'estança del carceller. També es documenta una botiga o magatzem pel gra i tres cups per a 600 càrregues de verema, provinents del delme; una capella sense culte i el cementiri. L'any 1835 el govern espanyol va decretar la supressió dels ordes religiosos a excepció dels dedicats a la docència i l'assistència. A l'Espluga, això va tocar de ple als cistercencs de Poblet i els hospitalers, fins llavors amos del castell.

L'any 1859 la comissió d'obres de la nova església va comprar en pública subhasta el castell per 6.000 rals. La idea era aprofitar la pedra. L'enderroc va començar el dilluns de Pasqua de 1860. Es pensava en conservar la torre mestra per fer-la servir com a rellotge, i la capella per ubicar-hi les escoles. Però la torre es va començar a enderrocar i va caure. En dos anys es va aterrar tot el castell, deixant lliure una superfície de 56.000 pams quadrats, que permeté marcar 24 parcel·les amb un carrer central on va haver-hi el pati, i que es van subhastar. El 1863 ja es feia el replanteig del carrer central (Roca 2002, p. 222-223).

Treballs arqueològics a l'Espluga Jussana: carrer Castell 43, Ametllers 35 i carrer del Castell davant els números 18, 20 i 21

Per tal de distingir els diferents sectors dels treballs arqueològics, es denominaren de la següent manera: el 100 es correspon a la torre del carrer del Castell 43-Ametllers 35, el 200 al carrer del Castell 18, 20 i 21, i 300-400 els carrers objectes de control arqueològic, el pati del carrer del Mig i el número 6. El sector 500 es correspon a carrers on no es va dur a terme control arqueològic.¹

Torre del carrer Castell 43, Ametllers 35 (sector 100)

L'actuació arqueològica a la torre consistí en la documentació i lectura de paraments, així com l'excavació en extensió de la part lliure de cups.

Situada entre els carrers del Castell i Ametller, presenta planta quadrada i és feta amb murs de maçoneria de pedra sense escairar i còdols lligats amb morter de calç de color blanc. Les cantonades estan reforçades amb carreuat de pedra local, i la part inferior, visible al número 35 del carrer Ametllers, descansa directament sobre el terreny format per conglomerat calcari (fig. 4-5).

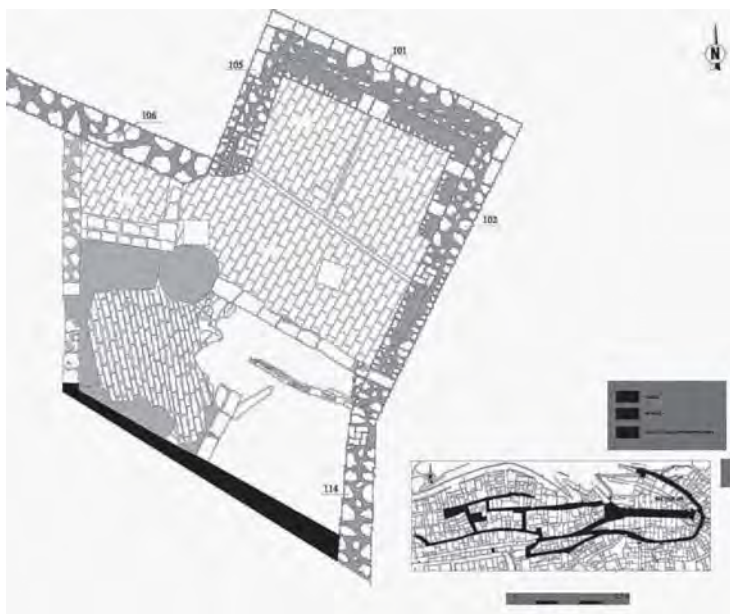

Fig. 4. Planta general de les estructures documentades al carrer del Castell 43-carrer Ametller 35, amb indicació de la muralla i la torre i situació sobre el plànol de l'Espluga (zona encerclada). (Arxiu: Còdex SCCL).

Fig. 5. Vista exterior de la Torre i la muralla des del carrer Ametllers.

La part interior de la torre és visible a la finca número 48 del carrer del Castell, espai utilitzat en època contemporània com a magatzem. Són observables els paraments nord, est i oest (UEs¹ 101, 102 i 105 de la figura 4).

La superfície interior estava parcialment pavimentada. Es descobriren també afegits amb teules, ciment, maons i morter, pilars fets amb totxos i carreus reutilitzats, i els negatius de forats de bigues que sostenien un pis.

Sota els revestiments actuals vàrem documentar dos llenços de la muralla medieval (UEs 106 i 114 de la fig. 4). Són de maçoneria lligada amb morter blanc de calç, i es recolzen a les cantonades est i oest de la torre. Presenten conseqüentment afectacions contemporànies, com a enlluïts de morter i ciment, i afegits de maçoneria amb fang.

Els dos llenços de la muralla i la torre, dibuixaven un espai delimitat al sud-oest per parets d'època contemporània i la porta d'accés. El subsòl estava parcialment ocupat per cups. Tot i així, restava una zona lliure de 22 metres quadrats on es realitzà l'excavació arqueològica.

Sota el paviment, i els seus nivells constructius, es localitzaren una sèrie d'estructures (mur, envà i escala) que conformaven un espai a la meitat sud-est de la finca, destinat a estables. Més avall aparegueren un seguit d'estrats interpretats com a rebliments constructius dels què es recuperà material ceràmic (produccions vidrades tant de taula com de cuina, produccions polícromes, fragments de pisa decorada, pisa blanca, així com de possibles produccions bicolors de l'estil à *taches noires*) del segle XIX. És un anivellament motivat per l'adequació com àrea de treball. Cal destacar que l'excavació s'aturà a una cota de 423'08-423'84 msnm, sense haver esgotat l'estratigrafia.

També es va estudiar un nou tram del parament de la torre que fins ara restava cobert. Es tracta d'una cantonada de carreus del tancament oest. Malauradament, la construcció de cups impedeix conèixer si estaria dotada d'un tancament al sud i consegüentment, definir si ens trobem amb una torre de quatre paraments o més aviat amb una bestorre.

A manca de més dades, en principi es planteja una datació de torre i muralla entre finals del segle XIII i el XIV. Més probablement a partir de 1356, moment en què Guillem de Guimerà fou comanador.

Carrer del Castell, davant els números 18, 20 i 21 (sector 200).

L'altre sector és entre els carrers del Castell, dels Penitents i Bonavista (fig. 6, 7). L'actuació arqueològica inicial contemplava el control de l'obertura de rases de serveis. Els resultats foren positius, localitzant-se estructures de cronologia medieval: sis fonamentacions (UE 202, 205, 211, 214, 216, 218, de la fig. 6) a una cota entre els 423'58 msnm i els 424'28 msnm, ocupant una superfície de 77 m².

Tres estaven realitzades amb morter blanc de calç mitjançant la tècnica de l'encofrat perdut, dins rases obertes al terreny. Les altres tres, presenten

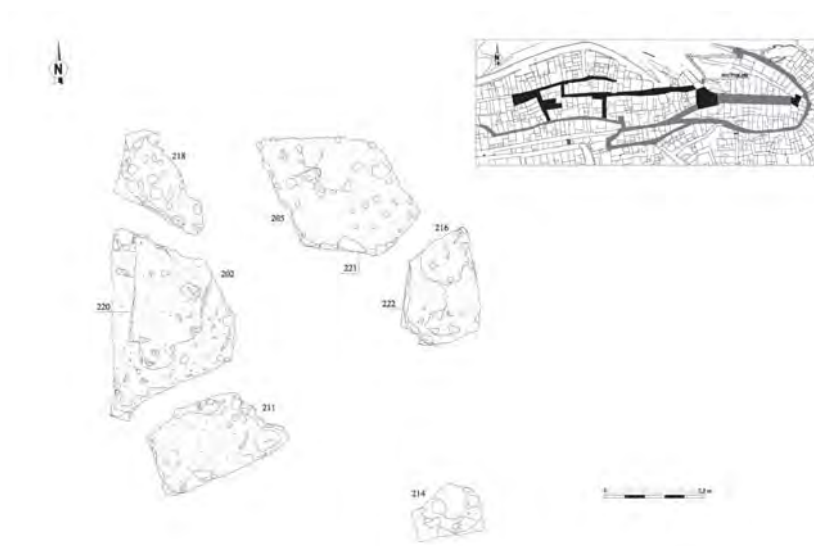

Fig. 6. Planta general de les estructures documentades a la plaça del Castell. (Arxiu: Codex SCCL).

Fig. 7. Vista aèria de les fonamentacions localitzades a la plaça del Castell.

un nucli de morter fet amb encofrat a una sola cara contra el fonament, obert al terra. La cara vista és de carreus lligats amb morter.

L'estat d'afectació que presenten aquestes estructures en dificulta la interpretació. Tot i això, les entenem com a part de la torre del Matxo, situada a la banda de ponent, al costat de l'entrada. Fou enderrocada com la resta del castell, l'any 1860.

Treballs arqueològics a l'Espluga Sobirana (sector 300)

L'actuació al carrer del Mig consistí en el control d'una rasa de serveis. Comunicava amb una altra al número 6, tot creuant el pati delimitat per les finques 6, 7 i 8. Els resultats van ser negatius al carrer però positius al pati i al número 6, fet que va comportar l'excavació en extensió (fig. 8, 9).

Les restes més antigues formaven part d'un o més edificis dels que desconeixem les dimensions completes. Pel que fa a la seva estructuració interna es diferencien dues estances: l'àmbit 1 que correspon a l'actual pati del carrer del Mig i l'àmbit 2 situat al número 6 on després s'ha recreat una *micvé*. Les dues estances són de planta rectangular de set metres de longitud per 4 metres d'amplada, i són perpendiculars a la façana del carrer del Mig.

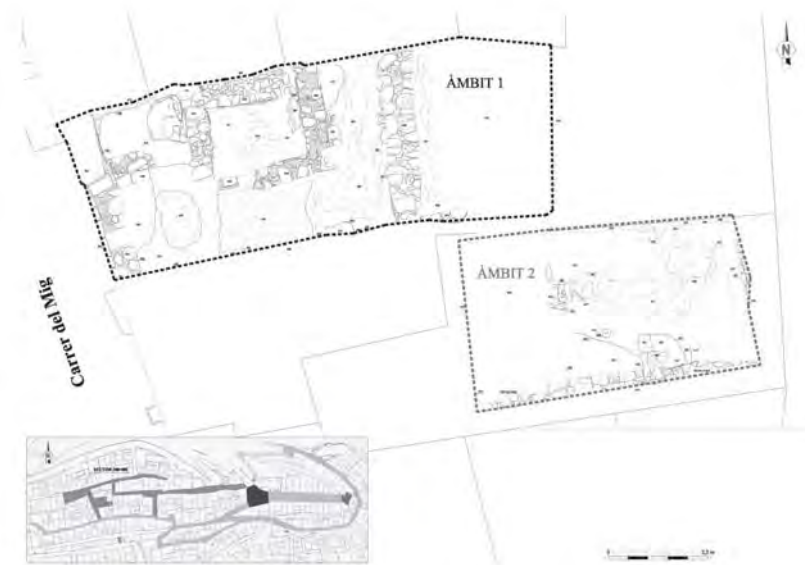

Fig. 8. Planta general de les estructures documentades al carrer del Mig (Arxiu: Codex SCCL).

Fig. 9. Vista aèria de les estructures documentades al pati del carrer del Mig (àmbit 1).

En el moment de començar els treballs arqueològics, part del sediment havia estat ja retirat.

La distribució espacial de les dues estances mostren la recurrent urbanització amb illes de cases allargassades i parcel·les perpendiculars a la via pública. L'amplada de les parcel·les és d'uns quatre metres, utilitzant per la distribució interna, o bé arcs de diafragma paral·lels, o una malla d'arcs diafragma paredats que creen parcel·les, les quals es venen o es passen als usuaris. Aquest sistema constructiu es documenta en diferents llocs de la Catalunya Nord, València o Balears a partir del segle XII, com es veu a Montblanc o Tarragona per exemple (Menchon 2011).

En el nostre cas (àmbits 1 i 2) es conserven set arrencades de quatre arcs de diafragma entre parets de maçoneria (UEs 311, 312, 313, 315, 375, 376 i 423). Al mur nord de l'àmbit 2 (UE 370) hi ha una porta de carreus tapiada (UE 377 i 378). Un altre brançal és al costat sud-est, també format per carreus de calcària.

Quant a la tècnica constructiva destaca l'ús de maçoneria per als paraments, amb un morter pobre d'àrid gruix; i carreus amb morter pels arcs diafragma. Tant als paraments com als arcs s'utilitzen també petits palets de riu per a rejuntar i falcar. Destaquem la combinació de diferents sistemes de fonamentació, condicionats pel pendent del terreny: les parets i arrencades al nord són dins en rases constructives al nivell geològic, mentre que les del sud tenen banqueteta de maçoneria.

Respecte a l'ús d'aquests espais, la documentació de dues sitges (àmbit 2: UEs 415 i 425 de la fig. 8) cal pensar que són davant habitatges amb espais de magatzem. La sitja UE 415 està oberta al terreny, té planta circular i secció ovoide. Fa 1'32 metres de diàmetre de boca i 1'10 metres de diàmetre a la base, la fondària és de 2'10 metres. A les parets s'han trobat restes de carbonets i calç, probablement associats al procés de socarrat per assecat o eliminar residus d'un ensitjat anterior. Era plena amb terra de matriu argilosa (UE 414), i gran quantitat de material constructiu ceràmic i panots de morter. També destaquen, juntament amb produccions de vidrades tant de taula com de cuina, fragments de ceràmica en verd i manganès, ceràmica blanca i blava valenciana, de reflexos metàl·lics valencians: motius doble palmeta, i ceràmica blanca i blava d'estil de Barcelona. Aquest material ens situa l'obliteració de la sitja a la segona meitat del segle XV.

La sitja UE 425 s'ubica al costat nord de l'àmbit 2. Té planta circular i secció troncocònica. Amida 0'80 metres de diàmetre de la boca i 1,15 metres de la base, la fondària és de 1,15 metres. El seu rebliment, de matriu argilosa, conté pedres irregulars, gran quantitat de carbons (sobretot en la part més propera al fons), material constructiu, fauna i malacofauna. Al fons es van trobar dues olles a torneta, de pasta grollera reduïda amb gran quantitat de desgreixant. S'adscriuen a una cronologia entre els segles XI-XIII, cosa que en principi ens fa pensar que aquest dipòsit s'amortitzà abans que la sitja 415. Cal també citar la localització d'un forat de pal o post al terreny (UE 428) al sud de la sitja 425.

A nivell cronològic, cal situar la construcció de l'edifici en un moment imprecís dels segles XII-XIII, possiblement, durant el procés urbanitzador promogut a partir de l'any 1171. A partir del segle XV i fins al segle XIX, es produiran diferents reformes a ambdós àmbits que fan palesa la dilatada continuïtat funcional.

Entre final del segle XV i la primera meitat del segle XVI es comencen a compartimentar les estances. Això comporta que els arcs de diafragma es tapien, creant habitacions tancades. Així l'àmbit 1 es divideix en dues habitacions separades per parets de pedres poc escairades lligades amb fang i morter en poca quantitat. (UEs 303, 314, 323, 332 i 334 de la fig.8). Possiblement és també d'aquest moment la fonamentació documentada al centre de l'àmbit 2, de les mateixes característiques constructives (UE 431 de la fig. 8). El conjunt ceràmic recuperat a l'estratigrafia associada destaquen les produccions valencianes, tant de reflexos metàl·lics com blaves, decorades amb motius de palmeta i palmeta doble.

Durant el segle XVII i al llarg del segle XVIII s'amortitzen les estructures de l'àmbit 2, i a la part central es construeix una nova habitació de la que només documentem dues fonamentacions (UEs 309 i 310 de la fig. 8). Es van fer amb pedres irregulars i morter de calç. Entre el material ceràmic recuperat als estrats constructius destaquen les produccions de ceràmica blava catalana, com les de tipus d'orles diverses amb motius de la pinça, doble salsitxa o la figueta, també exemplars de la ditada, de blaves de Poblet, de blau i groc amb motius d'arc doble i arc triple cap enfora, alguns fragments de reflex metàl·lic català, així com un fragment de policroma d'importació italiana, d'estil barroc.

Finalment, al segle XIX, i amb la intenció d'adequar l'àmbit 1 com a pati, s'allibera l'espai. A l'estratigrafia associada es recuperaren produccions ceràmiques dels segles XVIII i XIX, com a ceràmica de la Cartoixa, blau català d'influència francesa de la sèrie de trèvols i punts, i produccions a l'estil *à taches noires*. Desconeixem si durant aquest segle es realitza alguna activitat a l'àmbit 2, ja que com a conseqüència d'actuacions sense control arqueològic no hem recuperat cap evidència d'aquest moment (fig. 10).

Consideracions finals

La intervenció arqueològica a la Torre del Castell (sector 100), va documentar una de les seves defenses. Si ens basem en la informació que tenim de 1660 i 1777, es correspon a la zona del celler, a la banda est.

S'han pogut documentar les cares exteriors de la muralla i bestorre o torre d'aquest costat del castell sense que s'hagin pogut localitzar materials arqueològics que permetin la seva datació absoluta.

La tipologia de paraments i de la torre no permeten establir majors precisions cronològiques. És plausible pensar en una datació de final del segle XIII al XIV;

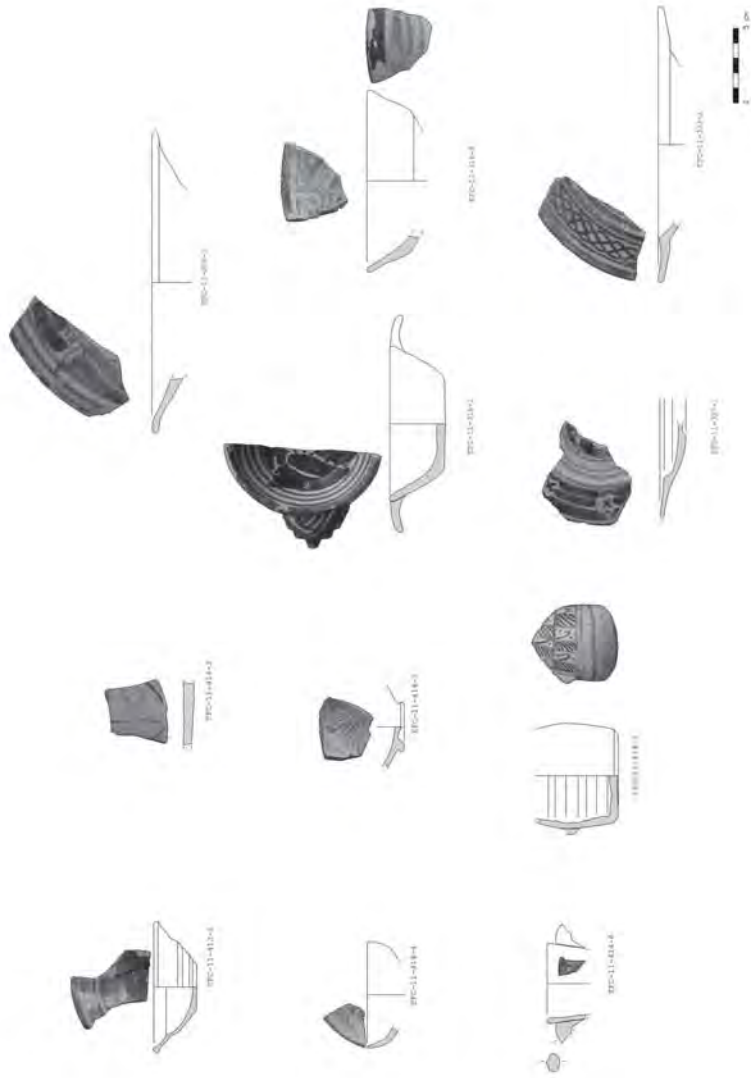

Fig. 10. Mostra de les produccions ceràmiques recuperades a la Plaça del Castell i al Carrer del Mig (Arxiu: Codex SCCL): 11-412-2 plat de foc, 11-414-3 plat de ceràmica blava catalana medieval estil Barcelona, 11-414-4 i 11-414-5, escudelles de ceràmica de reflex metàl·lic valencià; 11-209-1 plat d'ala de ceràmica blava catalana; 11-316-1 escudella d'ala de ceràmica blava catalana; 11-316-3 escudella de ceràmica de reflex metàl·lic decorada amb pinzell-pinta; 11-327-1 plat d'ala de ceràmica blava catalana; 11-333-2 plat d'ala de reflex metàl·lic.

tot i que el més lògic és pensar que les obres es corresponen a la reforma hospitalera, tal vegada en relació amb les atribuïdes a Guillem de Guimerà.

Les restes arqueològiques de la plaça del Castell, (sector 200), estaven força afectades pel pas de conduccions d'època contemporània. Amb tot es va poder documentar una potent estructura construïda sobre el terreny, amb morter de calç i pedra. S'ha de relacionar amb la torre del Matxo, enderrocada l'any 1860.

Al carrer del Mig, (sector 300-400) es va documentar un habitatge bastit, possiblement, com a resultat del procés urbanitzador derivat de la carta de franquícia de 1171. Es documenten dues estances de planta rectangular, amb l'espai intern distribuït amb arcs de diafragma, que formarien part d'una illa de cases perpendiculars al carrer del Mig. A partir del segle XVI l'espai intern serà successivament compartimentat i rehabilitat fins al segle XIX, quan part de l'edifici es reconverteix en pati.

Finalment mencionar que, el resultat del control arqueològic de l'obertura de les rases al carrer del Calvari, dels Penitents i dels Templers ha estat negatiu pel que fa a la existència de restes arqueològiques al subsòl.

Bibliografia

- ALTISENT, Agustí: «Un poble de la Catalunya Nova als segles XI i XII: L'Espluga de Francolí», *Anuario de Estudios Medievales*, (Barcelona), 2, (1966), p.131-216.
- ALTISENT, Agustí: *Història de Poblet*, Poblet 1974.
- ALTISENT, Agustí: Publicat també a *Arrels*. vol. 6, (l'Espluga de Francolí), 1990. p. 7-93.
- ALTISENT, Agustí (ed.): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Anys 960-1177. Volum I Barcelona 1993.
- BOLÒS, Jordi: «Vila de l'Espluga de Francolí [urbanisme]», *Catalunya Romànica* vol XXI. Barcelona 1995, p.479-480;
- BONET, Miguel: «Un ejemplo de núcleo urbano bipolar de la Catalunya Nova: l'Espluga de Francolí», *La ciudad hispànica durante los siglos XIII al XVIII*. Madrid 1985, p. 1469-1479.
- CAMINO, Fernando: «Noticias históricas sobre las fortificaciones de las ciudades, villas y lugares de cada uno de los estados que han hecho parte del antiguo reino de Aragón». *Butlletí Arqueològic*. Tarragona III època, núm. 31, 1926, p. 209-212.
- CARRERAS, Antoni: *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat mitjana*. Vol III. L'Espluga de Francolí, 2000.
- CARRERAS, Antoni; ROCA, Jordi: *Breu història de l'Espluga de Francolí*. L'Espluga de Francolí, 2007.
- CATALÀ ROCA, Pere: *Els castells catalans*. Barcelona, 1973, vol. IV.
- CLARAMUNT, Salvador; BOLÒS, Jordi: El *Capbreu de la Comanda de l'Espluga de Francolí del 1558*, *Arrels*, (L'Espluga de Francolí), 7, (1991).
- COSTA, Miquel: «Notícia dels habitants de l'Espluga de Francolí a la segona meitat del segle XV.» *Arrels*. núm. 2. (L'Espluga de Francolí), 1983.
- DD.AA: *Museu de la vida rural. L'Espluga de Francolí*, Barcelona, 1989.
- FUGUET, Joan: «Apreciacions sobre l'ús de les cobertes amb arcs diafragma a l'arquitectura medieval catalana», *Acta Medievalea*, (Barcelona), 7-8, (1986-87), p. 437-451.
- FUGUET, Joan: *L'arquitectura dels templers a Catalunya*. Barcelona 1995.

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

- FUGUET, Joan: *Templers i hospitalers I. Guia del Camp de Tarragona, Conca de Barberà, La Segarra i el Solsonès*. Barcelona, 1997.
- FUGUET, Joan: «Arquitectura civil». A: Fuguet, J., Plaza, C.: *Història de la Conca de Barberà*, vol. 1 *Història de l'Art*. Valls, 2008, p. 272-295.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico e histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid 1849, volum VII.
- MENCHON, Joan: «Tarragona a l'edat mitjana o la restauració d'una ciutat medieval sobre una seu episcopal visigòtica i una ciutat romana.» A: Fernández, Isabel; Menchon, Joan; Vila, Josep Maria (coord.) *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Tarragona 10 11 13 de juny de 2011*. Tarragona, 2011, vol. 1, p. 263-277.
- MENCHON, Joan: «Solivella, un castell, un poble.» A: Menchon, J. (coord.) *El castell de Solivella. Entre el gòtic i el renaixement a la Catalunya Nova*. Tarragona, 2014, p. 28-31.
- MIQUEL, Josep: «El castell feudal». *El Francolí*, 1a època, núm. 50, (1923), p. 21-22.
- MIRET I SANS, Joaquim: *Les cases dels Templers i Hospitalers en Catalunya*, Barcelona 1910.
- PALAU I DULCET, Antoni: *La Conca de Barberà III. Guia de la Conca*, Barcelona 1933.
- RAMOS, Lluïsa; FUGUET, Joan; ORTEGA, Pere: «Vila de l'Espluga de Francolí», *Catalunya Romànica*, Barcelona 1995, vol. XXI, p. 477-479.
- ROCA, Jordi: *Història de l'Espluga de Francolí. Segle XIX*. vol V. L'Espluga de Francolí 2000.
- ROCA, Jordi: *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat moderna*. vol IV. L'Espluga de Francolí 2002.
- SENSE AUTOR: «El castell de l'Espluga de Francolí». *Butlletí Arqueològic*, (Tarragona), 3 època, núm. 44, (1933), p. 251-254.
- SENSE AUTOR: «Més notícies del castell de l'Espluga de Francolí», *Butlletí Arqueològic*, (Tarragona), 3a època, núm. 45, 1933, p. 277-278.

Rebuda: juny 2015

Valoració: Dr. Antoni Carreras Casanovas URV).

Acceptació: agost 2015.

Notes

- 1.- Cal agrair a l'equip de l'enginyer Igor Jané i a Jordi Obradó les facilitats donades pels treballs, així com a l'empresa Can Paleta. També la confiança dipositada per l'Ajuntament de l'Espluga de Francolí, així com les certades consideracions durant les obres i la revisió d'aquest text a Antoni Carreras i Casanovas.
- 2.- UE, abreujament d'unitat estratigràfica, és a dir element diferenciat arqueològicament per les seves característiques físiques (material, color, composició, etc) i la seva posició en l'excavació arqueològica. Poden ser estrats de terra, estructures (murs, envans, portes, finestres...) i elements negatius (rases, pous, sitges...).